

нарии и духовных училищ // Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1873. – № 17. – С. 373.

8. Общие сведения о состоянии начальной образцовой школы при Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. Прибавление. – 1888. – № 15. – С. 166-167.

9. От Нежинского уездного училищного совета // Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1873. – № 14. – С. 248.

10. Полієнко Г.О. Благодійництво та доброчинність православної церкви у Чернігівській єпархії (друга половина XIX – початок XX ст.): дисертація кандидата історичних наук: 07.00.01 / Г.О. Полієнко. – Чернігів, 2011. – 214 с.

11. Посещение Черниговской духовной семинарии Его сиятельством Г. Обер-Прокурором Св. Синода, Графом Дмитрием Андреевичем Толстым, 19 сентября сего 1873 года // Черниговские епархиальные известия. Часть неофициальная. – 1873. – № 20. – С. 361-368.

12. Распоряжения епархиального начальства // Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1873. – № 5. – С. 67.

13. Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата історичних наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Г.В. Савченко. – К., 2002. – 23 с.

14. Ступак Ф.Я. Историко-теоретичні засади феномену доброчинності та громадської опіки в Україні / Ф.Я. Ступак // Сіверщина в історії України: Зб. наук. праць. Вип. 2. Матеріали восьмої науково-практичної конференції (м. Глухів, 15-16 жовтня 2009 р.). – К. – Глухів, 2009. – С. 217-220; Донік О.М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX століть) / О.М. Донік // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 160-174; Гузенко Ю.І. Громадська благодійність другої половини XIX – початку XX ст.: українська історіографія проблеми (1990-ті рр. XX ст.) / Ю.І. Гузенко // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського: Збірник наукових праць. – Випуск 3.29: Історичні науки. – Миколаїв: МДУ, 2010. – С. 255-264.

15. Травкіна О. Меценати Чернігівського колегіуму / О. Травкіна // Чернігівщина incognita. – Чернігів, 2004. – С. 76.

16. Устав Общества Святого Феодосия для вспомоществования недостаточным воспитанникам Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1911. – № 14. – С. 116-118.

Колесник О.П. Роль благотворительности православного духовенства Черниговской епархии в деятельности Черниговской духовной семинарии во второй половине XIX – в начале XX вв.

В статье исследуется влияние благотворительности духовенства Черниговской епархии на деятельность Черниговской духовной семинарии во второй половине XIX – в начале XX вв.

Ключевые слова: благотворительность, православная церковь, духовенство, Черниговская духовная семинария.

Kolesnyk O.P. The role of the charity of the Orthodox clergy of Chernihiv diocese on the activities of Chernihiv seminary in the second half of the XIX – early XX century

This article is about the influence of charity of Chernihiv diocese clergy on the activities of Chernihiv seminary in the second half of the XIX - early XX century.

Key words: charity, the Orthodox Church, the clergy, Chernihiv seminary.

01.03.2013 р.

УДК 94(477):001.89+37.091.321«189/191»

Н.О. Ципляк

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ

У статті висвітлено основні напрямки науково-дослідної роботи викладачів Чернігівської духовної семінарії. Детально розглянуто участь викладачів семінарії в історико-краєзнавчому русі кінця XIX – початку XX ст. та впровадження викладачами нових філософсько-педагогічних ідей в навчально-виховний процес.

Ключові слова: Чернігівська духовна семінарія, Чернігівське єпархіальне дровлесховище, Церковно-археологічна комісія.

Чернігівська духовна семінарія упродовж півтора століття (1786-1919) була не лише духовним навчальним закладом, а й своєрідним науковим осередком на терені Північного Лівобережжя. З 1836 р. Правління семінарії мало «ежегодно доставлять сведения, кто из наставников семинарий, сверх классических занятий, произвел что-либо особенное, например, написал какое-либо ученое сочинение или изготовил перевод какой-либо полезной книги или усердно занимался проповедничеством» [10, 28].

У середині XIX ст. за архієпископа Філарета Гумілевського в семінарії значно активізувалась наукова робота. У 1859 р. за його ініціативою з представників освіченого духівництва єпархії було створено Комісію для збирання відомостей з церковної історії Чернігівщини та підготовки опису Чернігівської єпархії. До складу комісії увійшли протоіереї А. Страдомський та Л. Рклицький, викладачі історії в Чернігівській духовній семінарії П. Зарчинський та Ф. Дмитревський. Результатом їх багаторічної праці стало семитомне «Историко-статистическое описание Черниговской епархии», видане вже після смерті Філарета Гумілевського [13, 53-60].

У 50-х рр. XIX ст. було започатковано впорядкування історичних описів монастирів єпархії. Так, інспектор Чернігівської духовної семінарії Л. Білоусович підготував нарис історії Батуринського Крупицького монастиря.

Серед дослідників церковної історії Чернігівщини слід відзначити викладача Чернігівської духовної семінарії Никодима Алешковського. Його активна наукова робота розпочалась з 1854 р., коли він став членом Комісії для складання описів монастирського майна при Чернігівській духовній консисторії та Єлецькому монастирі. На сторінках неофіційної частини «Черниговских губернских ведомостей» Никодим опублікував близько 40 документів другої половини XVII – XVIII ст. з церковної історії краю з авторськими коментарями. Ґрунтовне вивчення архівних зібрань Єлецького і Троїцького монастирів, архіву Духовної консисторії та Казенної

палати, а також рукописного відділу бібліотеки Чернігівської духовної семінарії дало Никодиму Алешковському можливість уперше впорядкувати серію біографічних нарисів про чернігівських ієрархів X-XIX ст. [4, 58-60].

Історії створення та діяльності Чернігівської духовної семінарії присвятили свої розвідки її викладачі Н. Докучаєв, А. Єфімов, П. Богуславський, Л. Білоусович, Ф. Дмитревський, С. Нікольський, М. Лілеєв, В. Литинський.

Користуючись документами та літературою, що була вилучена 1867 р. у розкольників поселеннях Чернігівщини та зберігалася у бібліотеці семінарії, викладач М. Лілеєв почав працювати над темою свого майбутнього дисертаційного дослідження, присвяченого історії старообрядницьких слобід у північних повітах Чернігівської губернії. М. Лілеєв опублікував низку статей з цієї проблеми і в 1895 р. захистив у Київському університеті св. Володимира магістерську дисертацію «Из истории раскола на Вятке и в Стародубье XVII-XVIII ст.», яка згодом була видана окремою книгою [11, арк. 12].

Викладачі семінарії брали активну участь в історико-краєзнавчому русі. На підставі ухваленого урядом 1884 р. положення про губернські історичні архіви та вчені архівні комісії, у 1896 р. була заснована Чернігівська губернська вчена архівна комісія. Членами комісії у різні часи були викладачі семінарії І. Галахов, Г. Лобов, Н. Чернавський, О. Єфімов. За двадцять чотири роки свого існування (1896-1920) Комісія видала 12 томів своїх «Трудов», причому дві третини публікацій стосувались церковної історії Чернігівщини.

Новим стимулом для активізації заходів по вивченню церковної старовини краю стала постанова Синоду від 14 лютого 1906 р., згідно з якою стародруки, рукописи та старожитності, що вийшли з ужитку в храмах, мали передаватися до Єпархіальних древлесховищ. 4 травня 1906 р. Чернігівська духовна консисторія звернулася до Правління Чернігівської духовної семінарії «как учреждения, преследующего отчасти и ученые цели» з пропозицією очолити роботу по створенню єпархіального музею. Попередню згоду очолити його дав викладач семінарії В. Дроздов

Передусім він підготував статут, який було затверджено 14 жовтня 1906 р. Чернігівське єпархіальне древлесховище засновувалося при Чернігівській духовній семінарії для збирання та зберігання пам'яток церковної старовини. Його мета полягала у концентрації церковних старожитностей задля «научного исследования самих памятников, разработки по данным вещественных и письменных памятников церковно-археологической жизни епархии, предотвращение возможной порчи и утраты памятников на местах, предоставления возможности желающим наглядно

ознакомиться с выдающимися памятниками местной старины». Статут чітко окреслював групи пам'яток, які планувалося зосередити в Єпархіальному древлесховищі, й можливі шляхи їх надходження. Тимчасово музей мав розміститися у коридорах Чернігівської духовної семінарії «в особо устроенных витринах, шкафах, рамах за стеклом». Для керівництва діяльністю музею було створено Церковно-археологічну комісію, що складалася з представників духівництва, обраних Єпархіальним з'їздом, двох членів Правління Чернігівської духовної семінарії та члена Правління Чернігівського духовного училища. Завідувач древлесховища обирався з-поміж членів Церковно-археологічної комісії та мав звітувати перед нею тричі на рік. На першому засіданні Церковно-археологічної комісії 15 жовтня 1907 р. її головою було обрано ректора семінарії І. Галахова, а завідувачем Чернігівського єпархіального древлесховища – викладача семінарії В. Дроздова.

Церковно-археологічна комісія створювалась на зразок Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії. На початку 1907 р. В. Дроздов двічі виїздив до Києва для ознайомлення з його роботою. Керівник київського осередку М. Петров на запрошення чернігівських науковців допомагав влаштовувати першу експозицію єпархіального музею і долучився до опису його колекції. Члени Церковно-археологічної комісії вивчали й охороняли церковні старожитності регіону, складали каталог пам'яток церковної історії Чернігівської єпархії, поповнювали зібрання Єпархіального древлесховища, займалися видавничою діяльністю [3, 61-66].

Основним джерелом поповнення колекцій Єпархіального древлесховища були наукові відрядження (екскурсії) членів комісії для обстеження церков і монастирів та вилучення з них документів і старожитностей для наукового опису й вивчення.

У 1908 р. викладач Чернігівської духовної семінарії В. Дроздов упорядкував перший каталог Єпархіального древлесховища, що складався з п'яти розділів: ікони на дереві, барельєфи, підвіски, дукачі, хрести-складні та оклади Євангелій, царські врата; ікони та картини на полотні; портрети святих та історичних діячів; гравірувальні дошки та кліше Новгород-Сіверської і Чернігівської друкарень, печатки чернігівських єпископів; закладні дошки з церков єпархії. Усього в каталозі описано 293 експонати XVII-XIX ст. із зазначенням композиції, розмірів, орієнтовної дати створення, мистецької техніки та джерел надходження до музейної колекції [1, 577-598].

Члени Церковно-археологічної комісії брали безпосередню участь у підготовці та проведенні XIV Всеросійського Археологічного з'їзду в Чернігові у серпні 1908 р. Навесні 1906 р. почало діяти

Чернігівське відділення Попереднього комітету по підготовці з'їзду, до складу якого увійшли знавці місцевої церковної історії, зокрема, ректор семінарії І. Галахов, викладач семінарії В. Дроздов, викладачі духовних училищ М. Доброгаєв, П. Бугославський, М. Любич. Комітет розробив програму, яка передбачала вивчення історії приходських храмів Чернігівщини, опис видань Новгород-Сіверської та Чернігівської друкарень XVII-XVIII ст., фотофіксацію найстаріших храмів, іконостасів та найбільш цінних ікон, збирання відомостей про молитовні будинки інших віросповідань, опис архівів церков та монастирів Чернігівщини. Церковно-археологічну комісію на з'їзді представляли О. Єфимов та К. Карпинський, депутатами з'їзду від Чернігівської духовної семінарії були В. Дроздов та І. Галахов, від духовного училища – М. Доброгаєв, від духовної консисторії – О. Флеров [2, 225-227].

До з'їзду в приміщенні Чернігівського реального училища була влаштована виставка, директором якої став викладач семінарії В. Дроздов. Тут було представлено 873 експонати з колекції Чернігівського єпархіального древлесховища, зокрема 37 рукописів, серед яких Апостол XVI ст., Службеник XVII ст., синодики монастирів XVII-XVIII ст., рукописи «Чуда пресвятої Богородици Мохнатинской, деючиися от образа ея чудотворного року 1691», «Келейный летописец преосвященного Дмитрия Ростовского», «Летописец» XVIII ст., грамоти чернігівських архієреїв. У розділі стародруків було виставлено 68 книг: Євангелія XVII-XVIII ст. Віленської, Львівської, Києво-Печерської та Чернігівської друкарень, Анфологій Новгород-Сіверської друкарні 1678 р., твори Л. Барановича, І. Галятовського М. Смотрицького. Більша частина експонатів Чернігівського єпархіального древлесховища (715 пам'яток) увійшла до розділу церковних старожитностей: 133 ікони XVII-XIX ст., антимінси, плащаниці, хрести та енкаліпсії XII-XIII ст., дароносиці, потири, дискоси, звідзиці, вінці, церковне вбрання (фелоні, епітрахілі, поручі, воздухи, підризники, покровці), а також фрагмент капітелі Чернігівського Спаського собору, царські врата, ікони, закладні дошки, печатки архіпастирів, колекція фотодокументів. Ще одна виставка під час з'їзду на пропозицію О. Єфимова була влаштована у ризниці Троїцько-Іллінського монастиря. На ній були представлені Євангелія XVI – початку XVIII ст. у срібних окладах, ігуменські посохи Л. Барановича та Д. Туптала, митри XVII-XVIII ст., вериги подвижників, церковне начиння, колекція рукописів та стародруків [5, 128-129].

Довідкриття XIV Серосійського Археологічного з'їзду було приурочено видання першого випуска «Сборника» Чернігівського єпархіального древлесховища. На його сторінках побачили світ архівні документи про життя та діяльність

Ф. Углицького з коментарями К. Карпинського, дослідження П. Добровольського «Где находились старинные, несуществующие ныне храмы города Чернигова?», стаття священника І. Чередникова про Вознесенську церкву пос. Клинци Суразького повіту, а також звіт В. Дроздова про організацію Чернігівського єпархіального древлесховища.

З ініціативи чернігівського архієпископа Філарета Гумілевського ще влітку 1861 р. було започатковано видання часопису «Черниговские епархиальные известия», в редакції якого працювали викладачі семінарії Н. Докучаєв та Ф. Дмитревський, а П. Огієвський, Л. Белоусович, С. Нікольський, В. Литинський, М. Лілеєв, О. Розов, М. Васютинський і систематично друкували розвідки на його сторінках. Увагу привертає серія цікавих нарисів викладачів семінарії, присвячених православній обрядовості, поясненню канонів церкви, основам християнської педагогіки.

Викладачі Чернігівської духовної семінарії співпрацювали не лише з місцевими виданнями. Так, у 1910 р. викладач С. Савінський надрукував статті «Нравственный облик Христа» в журналі «Христианин» і «Учение древне-греческих церковных писателей о возраждении» в журналі «Вера и разум». Викладач В. Недумов був співробітником журналу «Вера и разум» [12, арк. 13].

Ректор Чернігівської духовної семінарії М. Марков плідно розробляв теоретичні проблеми педагогіки та філософії. Ще навчаючись у Київській духовній академії, він під впливом професора П. Юркевича захопився філософією і написав низку студентських робіт у цій царині. П. Юркевич досить високо оцінив ці твори М. Маркова: «Мысли основательны и глубоки, расположены в строгой последовательности и с замечательным искусством; выражены языком точным. Вообще сочинение превосходно»; «... нужно было меньше заниматься общей теорией жизни, а больше теорией созерцания. Впрочем, сочинение совершенно зрелое и глубокомысленное» [8, 4-5].

Перу М. Маркова належать кілька фундаментальних праць з питань філософії та педагогіки. Одна з них – «Обзор философских учений» (1881 р.) – була удостоєна премії преосвященного Макарія і рекомендована Синодом як навчальний посібник для духовних семінарій. Праці М. Маркова «Педагог древнего классического мира Сократ» (1884 р.), «Педагог нового христианского мира славянин Амос Коменский» (1885 р.) мали безпосереднє відношення до філософії освіти. М. Марков також постійно друкував філософсько-педагогічні статті в періодичних виданнях «День», «Русь», «Журнал Министерства народного просвещения», редагував неофіційну частину «Черниговских епархиальных известий» [6, 74; 7, 693-721; 9, 18]. Він підтримував дружні

стосунки з лідерами російського слов'янофільства О. Хомяковим та І. Аксаковим. Загалом, на думку сучасників, М. Марков був енциклопедично освіченою людиною, викладав богослов'я, філософію, історію, словесність, особливо шанував творчість О. Пушкіна: «В обычной беседе просто поражал собеседника, приводя иногда целые тирады из произведений великого поэта, а всю поэму «Евгений Онегин» мог прочитать наизусть» [8, 6-8]. Традиції, закладені М. Марковим, знайшли своє продовження у діяльності Чернігівської духовної семінарії. Свідченням цього є, наприклад, виступ у 1894 р. інспектора І. Єфремова перед семінаристами, які стояли на порозі своєї педагогічної діяльності.

Отже, викладачі Чернігівської духовної семінарії взяли активну участь у створенні та діяльності Чернігівської губернської вченої архівної комісії, Чернігівського єпархіального древлеховища, Церковно-археологічної комісії, досить активно займалися науковою роботою, друкуючи свої розвідки на шпальтах періодичних видань, а також плідно розробляли теоретичні проблеми педагогіки та філософії.

Посилання

1. Дроздов В. Учреждение Черниговского Епархиального Древлехранилища / В. Дроздов // Черниговские епархиальные известия. – 1908. – № 15. – Часть неофициальная. – С. 577-598.
2. Журнал Церковно-археологической комиссии при Черниговском епархиальном древлехранилище // Черниговские епархиальные известия. – 1908. – № 7. – Часть неофициальная. – С. 225-227.
3. Гейда О. Краєзнавча та просвітницька діяльність Братства святого князя Михайла при Чернігівській духовній семінарії / О. Гейда // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. – Чернігів, 2001. – С. 61-66.
4. Гейда О. Дослідження церковної історії Чернігівщини у першій половині XIX ст. / О. Гейда // Сумська старовина. – 2003. – № XI-XII. – С. 57-64.
5. Гейда О. Розвиток церковно-історичного краєзнавства на Чернігівщині у другій половині XVII – на початку XX ст.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. історичних наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Гейда. – Київ, 2005. – 290 с.
6. Гупан Н. Розвиток педагогічної думки у працях видатних педагогів Чернігівщини кінця XIX – початку XX ст. / Н. Гупан // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. – Чернігів, 2001. – С. 74-75.
7. Компан І. Двадцятипятилітє служби ректора Черниговской духовной семинарии протоиерея Н.П. Маркова / І. Компан // Черниговские епархиальные известия. – 1886. – № 21. – Часть неофициальная. – С. 693-721.
8. Мащенко С. Філософський світ Миколи Маркова / С. Мащенко. – Чернігів: ЦНТЕІ, 2006. – 68 с.
9. Мащенко С. Філософсько-освітня думка Миколи Маркова / С. Мащенко – Чернігів: Сіверянська думка, 2008. – 64 с.
10. Петров П. История Киевской духовной семинарии (1817-1917) / П. Петров. – К.: Типография Киево-Печерской Лавры, 1917 – 1918. – 72 с.
11. Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі (далі – РДІА), ф. 797, оп. 46, спр. 102, арк. 82.
12. РДІА, ф. 802, оп. 15, спр. 1406, арк. 13.
13. Тарасенко О. Архієпископ Філарет (Гумілевський) і Чернігівська духовна семінарія / О. Тарасенко // Сіверянський літопис. – 1999. – № 6. – С. 53-60.

Цыпляк Н.О. Научная деятельность преподавателей Черниговской духовной семинарии

Статья посвящена основным направлениям научно-исследовательской работы преподавателей Черниговской духовной семинарии. Детально рассмотрено участие преподавателей семинарии в историко-краеведческом движении конца XIX – начала XX вв. и введение преподавателями новых философско-педагогических идей в учебно-воспитательный процесс.

Ключевые слова: Черниговская духовная семинария, Черниговское епархиальное древлехранилище, Церковно-археологическая комиссия.

Tsypliak N.O. Scientific work of teachers of Chernihiv Theological Seminary

The article deals with the main directions of scientific and research work of teachers of Chernihiv Theological Seminary. The participation of seminary teachers in historical and local history movement of the end of the XIX- beginning of the XX centuries and teachers' introduction of new philosophical and pedagogical ideas in educational process were analysed in details.

Key words: Chernihiv Theological Seminary, Chernihiv diocesan archive, the church and archaeological commission.

18.03.2013 p.

УДК 93:321.02]:929 Верзилов

С.Г. Скоренюк

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ А.В. ВЕРЗИЛОВА

Стаття присвячена аналізу громадсько-політичної діяльності міського секретаря, а згодом голови Чернігівської міської думи А.В. Верзилова (1867-1931).

Ключові слова: Аркадій Верзилов, Російська імперія, Чернігів, Єлисаветград, «Громада», просвіта.

Серед чернігівських краєзнавців кінця XIX – початку XX ст., що працювали над дослідженням регіональної історії, одне з чільних місць по праву належить Аркадію Васильовичу Верзилову (1867-1931). Відомий громадський діяч, він тривалий час виконував обов'язки чернігівського міського голови й водночас плідно вивчав минувшину регіону. Добре знайомий з історією регіону та реаліями тогочасного життя, А.В. Верзилов зібрав унікальні відомості про Чернігів. Йому належить низка наукових праць та цікаві спогади. На жаль, деякі праці з його доробку залишились у рукописах і згодом були втрачені. Досі науковці переважно зосереджували увагу на деяких аспектах культурної діяльності А.В. Верзилова. Серед них відзначимо праці Л. Бінківської, О. Ісаєнко, Г. Кураса, О. Коваленка, В. Руденка. Втім, його біографія та громадсько-політична діяльність досі залишаються маловідомими широкому загалу науковців і шанувальників історії. У статті зроблено спробу проаналізувати громадсько-політичну діяльність А.В. Верзилова.